

Att återupptäcka handskrifters tysta öden

En forskarberättelse om arkivets roll i produktionen av historisk kunskap

Linn Holmberg

Begreppet historia refererar i dagligt tal både till sociala processer i det förflutna och till de narrativ som vi skapar om dessa processer. Hur dessa två förhåller sig till varandra är en ständig källa till debatt mellan historiker av olika skolor och kunskapssyner. I *Silencing the past. Power and production of history* betonar historikern Michel-Rolph Trouillot vikten av att undersöka hur historia *fungerar* (snarare än vad det är), genom att synliggöra de maktutövningar och förutsättningar som gör vissa narrativ möjliga och som tystar andra.¹ Trouillot poängterar att historikern är långt ifrån den ende aktören i denna process och pekar ut fyra tillfällen då normativa attityder eller praktiska omständigheter påverkar produktionen av historisk kunskap. Dessa är: ”tillfället då fakta produceras (skapandet av *källorna*); tillfället då fakta samlas in (skapandet av *arkiven*); tillfället då fakta används (skapandet av *narrativen*); och tillfället av i efterhand tillskriven betydelse (skapandet av *historia* i dess yttersta form)”.²

Arkivet spelar en viktig roll i Trouillots modell men han begränsar dess huvudsakliga maktutövning till insamling. Arkiv är dock inte bara platser där texter samlas, organiseras och görs tillgängliga. De är också platser där texter definieras och förändras och där information försvinner. Brisande kännedom om dokumentets tillkomstsammanhang resulterar dessutom lätt i missvisande rubriceringar, dateringar och placeringar. I förlängningen påverkar dessa val vilka texter som hittas av arkivbesökaren, hur de kommer att tolkas och utvärderas, om de överhuvudtaget kommer att användas och vilka berättelser som blir berättade.

Denna artikel fokuserar på det klassiska handskriftsarkivets³ roll i produktionen av historisk kunskap. I linje med Trouillot intresserar jag mig mindre för vad arkivet är och mer för hur det rent praktiskt kan *fungera*. Detta illustreras och diskuteras med hjälp av ett specifikt handskriftsmaterial från det franska nationalbiblioteket: resterna från ett ofullbordat vetenskapsencyklopediskt projekt utfört av benediktinmunkar i 1700-talets Paris, övergivet i skuggan av Diderot och d’Alemberts stora franska Encyklopedi.⁴ Studiet av benediktinernas manuskript illustrerar vikten av att inte ta arkiverade texters nuvarande former, klassificeringar och datering för givna, liksom hur ett källmaterials tillkomst- och hanterings-

historia kan – och ibland till och med måste – återskapas för att man ska veta vems text man egentligen studerar och vad som kan sägas om dess innehåll. Ett sådant rekonstruktionsarbete är och förblir intimt förbundet med arkivets egen historia och praktiker.

Artikeln är skriven som en forskningsberättelse där relationen forskaren-arkivet-texten exemplifieras på ett personligt och konkret vis. Jag kommer därför att inleda med en bakgrundsbeskrivning av hur jag kom över arkivmaterialet fråga, vilken förförståelse jag hade av dess betydelse, samt en kort redogörelse för relaterade forskningsfält och historiografiska traditioner.

Upptäckten av benediktinernas encyklopedimanuskript

Diderot och d’Alemberts *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (1751–1772) har länge utgjort ett av de mest centrala verken i narrativen om den franska Upplysningen, och tidvis till och med betraktats som synonym med densamma. I takt med att historiker omvärderat upplysningsbegreppets innebörd, komplexitet och bredd har också encyklopedihistorisk forskning bidragit till att nyansera bilden av Encyklopedin, genom att lyfta fram föregångare och konkurrenter inom den vetenskapslexikografiska genren: de så kallade *dictionnaires des arts et des sciences*.⁵

Till skillnad från lingvistiska lexikon över talspråkens vardagsord behandlade vetenskapsordböckerna terminologin inom en rad olika specialiserade kunskapsfält. Deras uttryckliga ambition var inte bara att definiera orden utan att förklara och beskriva vetenskaperna och konsterna själva. I sina försök att täcka in så många områden som möjligt skiljde de sig även från de specialiserade ämneslexikonerna.⁶ I en tid då kunskapsområdenas gränser och kategorier var flytande kunde dock sammanställandet av vetenskapslexika med universella anspråk utgöra ett känsligt projekt.⁷ I Frankrike hade genren under hela första halvan av 1700-talet varit kantad av såväl religiösa dispyter som anklagelser om plagiat, då verken sammanställdes av skribenter med olika konfessionella tillhörigheter och publicerades av konkurrerande bokhandlare.⁸ Då arbetet med Encyklopedin inleddes i mitten av 1740-talet hade jesuiternas *Dictionnaire de Trévoux* (utgiven mellan 1704–1771) lyckats konkurrera ut sina föregångare och framstod som det tongivande vetenskapliga uppslagsverket på den franska bokmarknaden. Med sin uttalade katolska apologetik kom den också att bli Encyklopedins främsta konkurrent under andra halvan av 1700-talet.⁹

Mot denna bakgrund kunde jag inte undgå att bli fascinerad då jag först snubblade över uppgifterna om ett alternativt vetenskapsencyklopediskt projekt i Paris, påbörjat samtidigt som upplysningsfilosofernas, men aldrig fullbordat eller publicerat. Författarna tillhörde benediktinkongrega-

tionen Saint-Maur (1618–1790), vilken inbegrep runt tvåhundra kloster inom Frankrikes dåvarande gränser. Kongregationen hade tidigt utarbetat en lärd profil och kollektiv arkivforskning och intellektuell verksamhet hade en central plats inom klosterlivet.¹⁰ Från mitten av 1600-talet fram till 1790 publicerade kongregationens skribenter mer än sjuhundra verk, varav en betydande del utgjorde textkritiska utgåvor av kyrkofäderna, omfångsrika arbeten inom kyrko-, provins- och lärdomshistoria, samt metodologiska verk inom urkundslära, källdatering och handskriftstyning, varav flera fick stor betydelse för utvecklandet av historievetenskaperna.¹¹

Maurinerna, som kongregationens munkar även kallades, var tidvis noga med att dokumentera sin egen verksamhet. Från slutet av 1720-talet och framåt sammanställde Dom Martène och Dom Fortet årliga rapporter över vilka projekt som påbörjats, hur arbetet fortlöpte och vilka verk som publicerats. I slutet av 1747 antecknade Dom Fortet att två munkar i kongregationens huvudkloster Saint-Germain-des-Prés i Paris påbörjat ett projekt som avvek från maurinernas för övrigt historienriktade verksamhet. Författarna var Dom Antoine-Joseph Pernety och Dom François de Brézillac, och de uppgavs vara sysselsatta med ”en universell ordbok över de fria och mekaniska konsterna, hantverk och alla relaterade vetenskaper”.¹² Detta var samma år som Diderot och d’Alembert utsågs till ansvariga redaktörer för Encyklopedin.¹³

Pernety och Brézillac publicerade dock aldrig något vetenskapslexikon.¹⁴ Kongregationens dokumentation avslöjar heller inte vad som hände. Dom Fortets verksamhetsrapporter avbröts i slutet av 1747 och ett liknande initiativ återupptogs inte förrän i slutet av 1760-talet. Även annan dokumentation rörande kongregationens inre liv innehåller stora luckor från 1740 och framåt.¹⁵ Det finns sålunda en allmän brist på källor gällande maurinernas intellektuella verksamhet just under den period som detta projekt pågick – antingen för att de av okända anledningar aldrig skrevs ned, eller för att de av likaledes okända anledningar försvunnit.¹⁶

Tystnad inom maurinforskningen

Sedan Dom Martènes och Dom Fortets verksamhetsanteckningar publicerades i början av 1900-talet har de utgjort en standardkälla för forskare intresserade av kongregationens historia. Många ögon har sålunda skummat igenom Dom Fortets sista rapport från 1747. Trots detta har Pernetys och Brézillacs projekt aldrig omnämnts inom tidigare forskning om maurinernas lärdomsproduktion. Det faktum att arbetet aldrig publicerades torde vara en faktor, men det har inte hindrat historiker från att studera andra ofullbordade projekt inom kongregationen. Klosterhistorikern Yves Chaussy ägnar till exempel ett helt kapitel åt maurinernas verksamhet vid 1700-talets mitt i sitt översiktverk *Les bénédictins de*

Saint-Maur. Han har här transkriberat större delen av Fortets rapport från 1747, men av oklara anledningar uteslutit just det inledande stycke som rör Pernetys och Brézillacs förehavanden. Istället har han endast reproducerat den del som Fortet rubricerat ”övrige verk”, vilken räknar upp de historiska projekt som pågick runt om i kongregationens kloster. Chaussy konstaterar att Fortets översikt ”visar på den omfattande, för att inte säga exklusiva plats som listan ger åt historiska verk [...] av vilka många för övrigt aldrig kom att se dagens ljus”¹⁷ – detta trots att han precis uteslutit information som påvisat existensen av ett arbete inom en annan kategori.

Chaussys val är på många vis karaktäristiskt för den historiografiska tradition som länge dominerat maurinforskningen. Klosterhistorikern Daniel-Odon Hurel påpekar att det genom hela 1800-talet och en bra bit in på 1900-talet fanns en mytbildning och beundran för benediktinernas kollektiva forskningsansträngningar inom historia, historiemetodologi och patristik. Denna beundran har resulterat i ett kvardröjande fokus på kongregationens mest framgångsrika och respekterade munkar och publikationer – en vinnarnas historia.¹⁸ Maurinernas mindre kända verk inom exempelvis naturfilosofi, matematik och medicin har ägnats mycket begränsad uppmärksamhet.¹⁹ I klosterhistorikern Pierre Gasnaults *L'Érudition mauriste à Saint-Germain-des-Prés* anges det till exempel bara i förbifarten att ett femtontal av skribenterna i det parisiska huvudklostret skrev om naturvetenskapliga ämnen. Han vidareutvecklar inte vilka dessa var eller vad uppskattningen av antalet baseras på.²⁰

Begränsad uppmärksamhet har även ägnats munkar som retrospektivt uppfattats som avvikande från kollektivet. Här är Dom Pernet – det vill säga en av vetenskapslexikonets författare – det kanske mest belysande exemplet. Pernet var benediktinmunk i trettiofyra år innan han lämnade kongregationen för en tjänst som bibliotekarie hos Fredrik II av Preussen. I Berlin började han intressera sig för Emmanuel Swedenborgs esoteriska texter och skapade några år senare ett hemligt sällskap i Avignon, vilket fick ett hundratal följare.²¹

Ett stort antal frimurarhistoriker och esoteriska skribenter har intresserat sig för Pernetys sista tjugo år i livet.²² En sökning på Google ger över 30 000 resultat, varav majoriteten – för att inte säga alla – kopplar honom till frimureri, alkemi och hermetisk filosofi. Inom maurinforskningen, å andra sidan, har tystnaden varit närmast total, trots att Pernet var mycket produktiv under sina år som benediktin. Vanligtvis omnämns han endast i förbifarten för sin inblandning i arbetet med kongregationens nya konstitution under åren 1765–1766.²³ En förklaring till denna tystnad ligger sannolikt i att Pernetys tid som benediktin återkommande betraktats i ljuset av hans förehavanden senare i livet. Den esoteriska litteraturen har upprepade gånger porträtterat hans trettioåriga period som munk som en parentes eller en ”irrväg innan han fann sitt riktiga kall”.²⁴ Det är möjligt

att klosterhistoriker influerats av tolkningen av Pernety som ”aldrig riktigt en äkta benediktin” och därför inte ansett honom eller hans arbeten relevanta att studera om man intresserar sig för kongregationen som fenomen. Mycket talar dock tvärtom för att Pernety var respekterad bland sina bröder i Saint-Germain-des-Prés, såsom exempelvis det faktum att han handplockades som en av fyra att skriva om kongregationens konstitution. Denna uppgift skulle knappats ha tilldelats en munk som ansågs kontroversiell.

Det finns sammanfattningsvis flera historiografiska trender som kan förklara varför Fortets notering om Pernetys och Brézillacs vetenskapsencyklopedi aldrig snappats upp av klosterhistorikerna. För mig var det dock själva det faktum att projektet avvek från den övriga klosterverksamheten som gjorde det intressant att studera – för att inte tala om dess samtidighet med Diderots och d’Alemberts *Encyclopédie*. Men, det krävdes förstås att det fanns ett material att undersöka.

När text blir till utgrävningsplats

När jag hösten 2009 blev doktorand i idéhistoria kontaktade jag det franska nationalbibliotekets manuskriptavdelning och frågade om de hade något encyklopediskt material registrerat i Pernetys eller Brézillacs namn. Det visade sig att biblioteket hade sex foliovolymen i sin ägo, katalogiserade som ”material för en ordbok över konst och vetenskaper, av Dom Antoine-Joseph Pernety”.²⁵

Första gången jag öppnade benediktinernas encyklopedimanuskript visste jag inte mer om texternas tillkomstsammanhang än det som angetts i Fortets verksamhetsrapport, samt den information som erbjöds av bibliotekskatalogen. Det bevarade materialet bestod av fem tematiskt och alfabetiskt organiserade artikelvolymen samt en sjätte bestående av olika slags arbetslistor (översikter av litteratur och illustrationer, tematiska listor över termer, inventeringar av andra ordböcker, etc.). Pärmryggen på den första volymen pryddes av rubriken ”jordbruk”, den andra av ”naturalhistoria, mekaniska konst, diverse hantverk”, den tredje enbart ”naturalhistoria”, den fjärde ”början till en ordbok om matematik, fysik, konst och hantverk”, den femte ”medicin” och den sjätte ”index”.²⁶ Samtliga artikelvolymen började från A men stannade vid olika bokstäver i alfabetet. Volym två och tre framstod som de mest kompletta med artiklar från A–Z. Totalt innehöll materialet över sjutusen artiklar och cirka tvåhundra tecknade illustrationer.

Manuskripten innehöll inget förord som tillkännagav författarnas intentioner. Det fanns heller inga journalanteckningar som beskrev arbetets gång eller vad som hade hänt längs vägen. Materialet bestod både av renskrivna partier och arbetsskisser fulla med marginalanteckningar, korrigeringar och överstrukna meningar. Medan en text uttryckligen uppgav

att det aktuella året var 1747 innehöll andra referenser till litteratur publicerad så sent som 1753. Texterna tycktes ha tillkommit under olika skeden i projektets historia och uppvisade en förändring i både innehåll och litteraturanvändning. Det första utkastet, daterat 1747, slutade dessutom abrupt mitt på en sida som om det hade blivit avsiktligt övergivet. Jag insåg långsamt att det samlade materialet inte utgjorde en färdig och fixerad produkt, utan resterna från ett ”work-in-progress” – ett uppslagsverk i vardande.

Från att tidigare enbart ha studerat tryckt och ”färdig” litteratur som jag på ett jämförelsevis oproblematiskt sätt kunnat närma mig som ett medium för idéer, blev jag medveten om materialiteten hos de blad som låg framför mig. Dessa texter förvandlades långsamt till en utgrävningsplats där jag sökte spår efter deras logik och tillkomsthistoria. Jag började se en materiell artefakt – en lämning efter ett projekt som en gång i tiden hade varit levande.

När jag hade arbetat några veckor i läsesalen på *rue de Richelieu* gick det upp för mig att alla manuskript – mina 1700-talsalster såväl som bordsgrannarnas medeltida texter – var bundna i samma hårda, brunspräckliga bokpärmar. Jag blev då för första gången medveten om *arkivet*. Jag insåg att munkarna inte hade lämnat sina utkast och anteckningar i sex prydliga volymer. Dessa var arkivariernas skapelser.

Vid närmare granskning visade det sig att de två volymer som framstod som mest kompletta med artiklar från A–Z till skillnad från de övriga huvudsakligen bestod av ”kollage”, där artiklar hade klippts ut från sina originalblad och klistrats in på nya (se bild 1 och 2).²⁷ Här och var syntes delar av biblioteksstämplar som blivit itu-klippta tillsammans med artiklarna. Kollagen hade alltså gjorts någon gång *efter* stämplantet, och följaktligen av arkivpersonalen själva. Medan de orörda originalmanuskripten aldrig hade mer än en stämpel per blad kunde man i kollagesektionerna urskilja rester av så många som åtta, nio eller tio stämplat per blad – som om ett stort material hade klippts ner till något mer komprimerat.

Dessa spår från manuskriptens hanteringshistoria fick mig att inse vikten av att ta reda på i vilken utsträckning materialets form och medföljande information förändrats sedan dess ankomst till arkivet. Manuskripten innehöll till exempel inga namn eller signaturer som avslöjade författarnas identitet eller antal, men likväl hade materialet registerats i Pernetys namn. Hur hade detta gått till? Och varför hade vissa delar så radikalt redigerats medan andra lämnats orörda? Återspeglade dessa arrangemang en ordning som funnits redan när materialet kom i bibliotektes ägo, eller var de arkivpersonalens uppfinningar? I och med att en encyklopedisk text är intimt förknippad med ordning kunde jag inte på allvar börja studera manuskriptens innehåll förrän jag visste vems ordning jag egentligen betraktade. För att få svar på mina frågor sökte jag mig därför till bibliotektes äldsta interna dokumentation för att spåra manuskriptens hanteringshistoria.

Att återupptäcka texters tysta öden. En resa i arkivets historia

Mediehistorikern Wolfgang Ernst skriver att ”arkivets fiktioner inte så mycket ligger i de enskilda dokumenten som i det annorlunda sättet att ordna dem”.²⁸ Med andra ord: texters organisation påverkar ofrånkomligen arkivbesökarens uppfattning om dem. Att undersöka hur denna organisation uppkommit innebär att göra en resa i både arkivets och textens historia. I mitt fall kom denna resa att förändra synen på det material jag studerade. Jag kom även att bli varse om hur arkivet var allt annat än en neutral mellanhand i lagrandet av urkunder och hur dess verksamhet bestod av långt mycket mer än insamling.

Maurinernas manuskript kom i nationalbibliotekets ägo under vintern 1795–1796, efter att klosterbiblioteket i Saint-Germain-des-Prés förstörts av en brand.²⁹ Enligt konservatorn Léopold Delisle uppgick försändelsen från Saint-Germain-des-Prés till mer än niotusen volymer. Hundrasjuttio lådor innehöll dessutom ”en enorm mängd papper av olika slag, i synnerhet dokument som tjänat till benediktinernas arbete, såsom korrespondens, samlingar av anteckningar och kopierade texter”.³⁰ Dessa lådor mottogs av konservatorn Georges-Jean Mouchet som upprättade en preliminär katalog över deras innehåll. På katalogens framsida kunde man läsa att den baserats på ”de lösa blad som följt med lasten”³¹ – det vill säga någon form av index som sammanställts redan av munkarna i Saint-Germain-des-Prés.

Mouchet hade noterat två stora foliomappar, numrerade 455 och 457, som ”Dom Pernety: material för en ordbok över konster och vetenskaper”.³² Denna information förändrade omedelbart min syn på manuskripten. Det material som nu var organiserat i sex volymer hade alltså ursprungligen anlänt till nationalbiblioteket i två delar. Avsaknaden av mapp nummer 456 indikerade dessutom att en tredje del kunde ha gått förlorad. I min läsning av manuskripten hade jag då och då stött på tecken på att bitar saknades, vilket nu fick en förklaring. Det faktum att Mouchets katalog baserats på ett medföljande index klargjorde vidare hur materialet kunnat tillskrivas Pernety trots frånvaron av hans namn. Det hade gjorts redan i Saint-Germain-des-Prés, i den miljö materialet blivit till. Manuskripten innehöll dock även bidrag från Brézillac samt ytterligare fyra eller fem händer, vars texter uppvisade för många individuella egenheter för att enkelt kunna bortförklaras som härrörande från kopister.³³ Munkarnas rubricering kunde därför inte betraktas som ett tillkännagivande att Pernety skulle ha varit den ende författaren. Det var till exempel inte ovanligt att maurinernas publikationer tillskrevs den eller de litteratörer som varit officiellt ansvariga, trots att fler medarbetare i realiteten varit inblandade.³⁴ I detta fall rörde det sig dessutom om en hastig beskrivning av ett överblivet material från ett projekt som runnit ut i sanden.

Jag fortsatte att följa manuskriptens väg fram till 1830-talet då man påbörjat en omfattande omorganisering av nationalbibliotekets manuskriptavdelning. I samband med detta omnummerades allt material från Saint-Germain-des-Prés.³⁵ De två mapparna med encyklopedimanuskripten märktes då som 257 och 258, vilket tystade den ursprungliga informationen om en försvunnen tredje del.³⁶

Några år senare inleddes projektet att stämpla allt material som bibliotekets egendom. Stämplarna i encyklopedimanuskripten överensstämmer med den stämpel som var i bruk mellan 1848–1852, det vill säga perioden för den andra republiken.³⁷ Från 1850 och framåt började man sedan portionera ut materialet till parisiska bokbindare. Manuskript som krävde någon form av bearbetning skickades dock till bibliotekets nyinrättade interna ateljé. De manuskript som bands hos de externa bokbindarna pryddes med deras signum, så kallade *trains de reliure*. Materialet som bands i bibliotekets ateljé förblev dock omärkt.³⁸ Encyklopedivolymerna bär inga *trains de reliure* och måste sålunda ha bundits i den interna ateljén. Det var med andra ord bibliotekets egen personal som beslutade att omarrangera de två mapparna i sex volymer och samtidigt utsätta delar för omfattande redigering.³⁹

Jämförelser mellan det material som redigerats (placerat i volym två och tre) och det som bevarats i sin originalform (placerat i volym ett, fyra, fem och sex) ger flera ledtrådar till anledningarna bakom arkivpersonalens val. Bland de bevarade originalmanuskripten kan man tydligt se att texter skrivna av olika händer är uppdelade i separata sektioner. Dessa sträcker sig inte sällan över flera hundra folioblad innan en ny handstil tar vid. I de flesta fall rör det sig om tematiska renskrivningar, vilket innebär att dessa texter i viss mån redan utgjorde ”naturliga enheter” som lätt kunde delas upp.

I kollage-volymerna, å andra sidan, har artiklar skrivna av olika händer, med olika pennor eller bläcknyanser, klistrats in om vartannat men i alfabetisk ordning. På flera håll stöter man i innehållet på referenser till föregående eller efterföljande artiklar som inte längre finns där men som hamnat någon annanstans i det alfabetiska spannet. De naturliga grupper som artiklarna en gång skrevs i har sålunda brutits upp – men de går att spåra. Här och var kan man lokalisera artiklar skrivna av samma hand, med samma bläcknyans och penna, som alltid refererar till samma källa och behandlar samma ämne – som till exempel juveleraryrket⁴⁰ eller djurlivet på Antillerna.⁴¹ Till skillnad från de orörda originalmanuskripten så är dessa ”naturliga enheter” dock betydligt fler och betydligt mindre (se bild 1 och 2).

Baserat på dessa observationer är det troligt att det material som redigerats ursprungligen bestod av en större mängd mindre artikeltexter, producerade allt eftersom skribenterna arbetade sig igenom specifik litteratur, och som ännu inte hade skrivits ihop vid tidpunkten för projektets nedlägg-

ning. Det faktum att just dessa manuskript innehåller de senaste datumen i hela materialet bekräftar dessutom att de tillkommit i projektets senare del.⁴² Kollagen var troligtvis en åtgärd för att ekonomisera utrymmet inför bindningen, och när artiklarna väl hade klippts ut kunde de lika gärna organiseras i alfabetisk ordning för att göra innehållet mer lättillgängligt. Bevarandet av överstrukna artiklar och annat kludd tyder till exempel på att man inte haft för avsikt att rensa upp eller färdigställa munkarnas arbete.⁴³ Man ville dock skapa ordning.

Hur välmenande arkivpersonalens avsikter än må ha varit, får deras ordningsskapande vidsträckta konsekvenser. Genom arrangemanget av det mest heterogena materialet i två artikelkollage, med varsitt komplett och slutet alfabetiskt spann från A–Z, får man lätt intrycket att dessa manuskript utgör relativt färdiga produkter. I själva verket är det omöjligt att veta hur många artiklar munkarna hade för avsikt att addera, eller hur långt de befann sig från slutmålet när projektet lades ner. Genom ordnandet av ett oordnat material fördunklas det faktum att det övergavs som ett ”work-in-progress”. Uppdelningen av skisser härrörande från olika skeden i projektets historia i sex tematiska, rubricerade och inbördes ordnade volymer, förmedlar dessutom en logik som styr betraktarens tolkning av författarnas intentioner. I och med förändrade katalogiseringar har viktig information om materialets ursprungsform tystats längs vägen. Till det senare hör inte minst indikationen på att så mycket som en tredjedel av det skrivna materialet möjligtvis gått förlorat. Kort sagt: arkivpersonalen fick ett ofärdigt, ofullständigt och heterogent material att framstå som en enhetlig produkt, vilket ofrånkomligen påverkar betraktarens uppfattning – speciellt om manuskripten endast studeras hastigt.

Maurinernas encyklopedimanuskript har faktiskt omnämnts i förbifarten av åtminstone två forskare. Historikern Micheline Meillassoux-Le Cerf är en av dem. I sin avhandling om Pernety (med tyngdunkt på senare delen av hans liv) beskriver hon materialet översiktligt på cirka en sida. Illustrativt nog misstar hon här arkivariernas kollage för att vara benedikтинens. Hon noterar att ”dessa osignerade, odaterade blad har attribuerats till Pernety” och tillägger att det ”faktiskt är helt säkert att det är han som har skrivit och klistrat in dessa artikelfragment i alfabetisk ordning på de bundna bladen”.⁴⁴ Hon förtydligar senare att ”nästan alla artiklar skrivits direkt på bokens blad. I två [volymer] [...] har dock författaren alternat mellan artiklar som skrivits direkt och med andra som redigerats separat och sedan klistrats in”.⁴⁵

För Meillassoux-Le Cerf är arkivpersonalens ingrepp helt osynligt. Av hennes formulering att döma verkar hon nästan tänka sig att texterna skrivits direkt i de bundna volymerna – direkt på ”bokens” blad, som om de vore ett massivt anteckningsblock från Saint-Germain-des-Prés. Ett sådant synsätt innebär även att materialets organisation antas reflektera

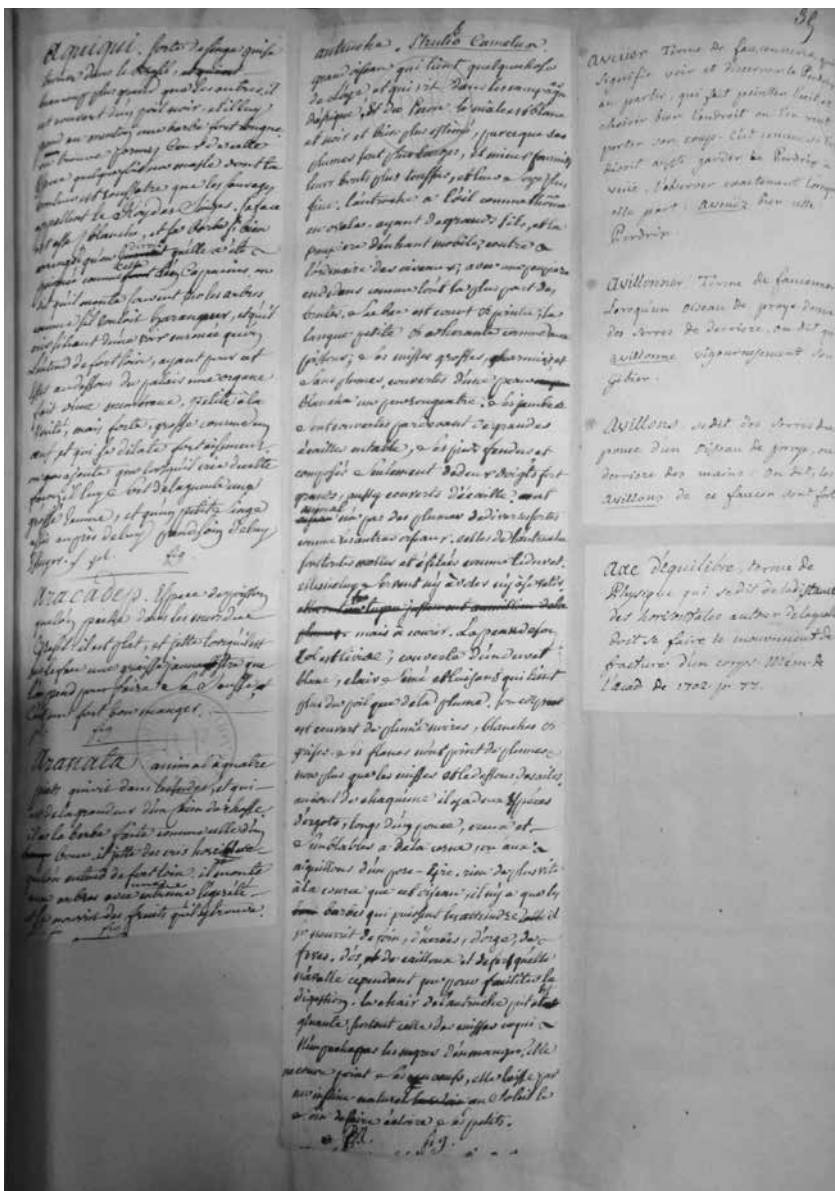

BILD 1 och 2. En bevarad originalfolio (BnF, Ms. Fr. 16983, fol. 260r) jämfört med en som redigerats (Fr. 16980, fol. 35r). Originalfolion till vänster har synligen skrivits vid ett och samma tillfälle och av samma skribent. Alla artiklarna berör medicin. På den redigerade sidan till höger har artiklar skrivna av två skribenter klistrats in bredvid varandra. Artiklarna behandlar olika kunskapsområden och har sammanställts efter olika källor. De två kolumnerna till vänster berör naturalhistoria medan den övre kolumnen till höger behandlar falkjakt och den fristående artikeln därunder fysik. Till skillnad från originalfolion, som i enlighet med bibliotekets dåtida stämpningspraktiker endast innehåller en stämpel per pappersenhet, kan man på den redigerade sidan se två artiklar med stämplarna. Detta betyder att de vid tidpunkten för stämplingen befann sig på två olika foliobladd. På andra ställen i materialet kan uppemot tio stämplarna – hela eller ituklippta med artiklarna – synas på en och samma sida.

en ursprunglig intention hos författaren, som konturerna till ett färdigt verk. Inget kunde vara mer missvisande.

Materialet har även omnämnts av encyklopedihistorikern Jacques Proust i dennes klassiska studie av Diderots och d’Alemberts Encyklopedi. Proust påtalar förekomsten av ”ett märkligt dokument på nationalbibliotekets manuskriptavdelning, odaterat men sannolikt inte härrörande från tiden efter publikationen av Encyklopedins första volymer. Det består av ganska korta artiklar om konster och hantverk på lösa blad som sedan klistrats in på bundna blad. Dessa artiklar är baserade på de bästa källorna [...] och illustreras av några slags ‘planscher’. [...] Artiklarna och teckningarna har synbart samma författare [...]: Dom Joseph-Antoine Pernetty, benediktin”.⁴⁶ Proust ägnar inte materialet mer än några rader. Till skillnad från Meillassoux-Le Cerf drar han inte explicit slutsatsen att Pernetty är ansvarig för kollagen, men han reflekterar inte heller över hur manuskripten fått sin nuvarande form och organisation och vad detta skulle kunna ha för betydelse för hur de uppfattas. Proust nöjer sig med att konstatera att materialet – detta ofärdiga, heterogena och ofullständiga material, presenterat i en rationell förpackning – är ”märkligt”.

Meillassoux-Le Cerfs och Prousts beskrivningar illustrerar hur lätt det kan vara att ta arkiverade texters nuvarande former och rubriceringar för givna. Deras beskrivningar utgör på så vis konkreta exempel på arkivets påverkan på forskarens tolkning – och intresse. Efter Proust har maurinernas manuskript mig veterligen aldrig påtalats inom encyklopedihistorisk forskning. Man kan förstås bara spekulera om i vilken utsträckning denna konstruerade ”märklighet” haft med saken att göra. Vem vet hur många ögon som efter en snabb genombläddring avfärdat dem som ointressanta?

Pussel och detektivhistorier i arkivet

Efter att ha klargjort vidden av arkivpersonalens påverkan på encyklopedi-manuskriptens organisation övergick jag till att undersöka materialets tillkomsthistoria. Detta arbete skulle dock snart leda tillbaka till arkivets ordningsskapande och dess konsekvenser.

I och med att kongregationens dokumentation inte erbjöd några ledtrådar till projektets historia beslöt jag mig att angripa det hela från en annan vinkel, nämligen via bokhandeln. För att få trycka och sälja ett verk i 1700-talets Frankrike krävdes en licens från ministern ansvarig för bokhandeln. Fram till 1777 var det endast legitimerade bokhandlare som kunde ansöka om och erhålla en sådan licens.⁴⁷ Detta innebar att om maurinerna någonsin haft för avsikt att publicera sitt verk – vilket var en rimlig arbetshypotes – krävdes det ett samarbete med en bokhandlare. Frågan var vem denne kunde ha varit.

Medan 1600-talets mauriner huvudsakligen ägnat sig åt patristik och kyrkohistoria publicerade 1700-talsgenerationen verk inom betydligt fler

ämnesområden. Detta innebar att de individuella skribenterna i allt högre utsträckning samarbetade med olika bokhandlare, i och med att de senare tenderade att specialisera sig inom skilda fält och genrer. Det var dock vanligt att framgångsrika projekt resulterade i fortsatt samarbete.⁴⁸

Dom Fortets verksamhetsrapport från 1747 inleds med tillkännagivandet att Pernety och Brézillac precis publicerat en utökad översättning av Christian Wolffs ”kurs i matematik”, (*Elementa matheseos universae*, 1713–1715).⁴⁹ Detta arbete publicerades under våren 1747 som *Cours de mathématique* hos bokhandlaren Charles-Antoine Jombert. Pernety och Brézillacs insats var dock anonym och verkets framsida avslöjade endast att det var ”översatt och avsevärt utökat av ”Dom*** från kongregationen Saint-Maur”.⁵⁰ De båda munkarnas inblandning tillkännagavs dock officiellt i *La France littéraire* i mitten av 1750-talet.⁵¹

Jombert var en aktiv bokhandlare och redaktör som specialiserat sig på illustrerad litteratur inom matematik, mekanik, artilleri och ingenjörskonst, och samarbetade med ett stort antal matematiker, ingenjörer, artister och gravörer i Paris.⁵² Jombert hade erhållit licensen för Wolffs kurs i matematik redan 1743. Samma licens inkluderade även översättningen av ett annat verk av den tyske författaren: dennes matematiska lexikon, *Vollständiges Mathematisches Lexicon*, från 1734.⁵³ Från 1743 och framåt beskrevs båda projekten som ”på gång” i diverse bokkataloger och annonseringar – och i båda fallen var översättarna anonyma.⁵⁴

I början av 1746 tillkännagav Jombert i en bokkannsats att man avsåg att göra en utökad översättning av Wolffs lexikon. Projektet presenterades som ”Ny ordbok över matematik och fysik och alla områden som baseras på dem, där man behandlar vetenskapernas ursprung, utveckling och principer, samt metoden för att på kort tid tillgodogöra sig tillräcklig med kunskap för att kunna resonera runt och använda sig av dessa på ett korrekt vis”. Verket utlovades även innehålla ”en stor mängd illustrationer”.⁵⁵

Bland maurinernas encyklopedimanuskript finns ett ofärdigt utkast till en ”Ordbok över matematik, fysik, konster och hantverk”, daterat 1747.⁵⁶ Inom det alfabetiska spannet som hinns med innan utkastet avbryts har majoriteten av artiklarna från Wolffs *Vollständiges Mathematisches Lexicon* översatts.⁵⁷ I linje med Jomberts projektbeskrivning har man också utökat innehållet avsevärt med hjälp av en stor mängd monografier, vetenskapslexikon och tidskriftsartiklar. I marginalen bredvid ett flertal artiklar indikeras det dessutom att tekniska illustrationer kommer att infogas.

Med tanke på att Pernety och Brézillac hade arbetat med Jombert sedan 1743 för att översätta (och utöka) Wolffs kurs i matematik, tycktes allt tala för att de även varit de anonyma översättarna av dennes matematiska lexikon. De två verken behandlade dessutom samma kunskapsområden och skiljde sig främst åt i organisationen av innehållet – den ena i form av tematiska uppsatser och den andra i form av alfabetiskt ordnade artiklar.⁵⁸

Identifieringen av Jombert som den ansvarige redaktören innebar sålunda att jag hade fått en ny utgångspunkt för att söka information om maurinernas projekt. Kännedomen om munkarnas manuskript skulle i sin tur möjliggöra nytolkningar av ett arkivmaterial i Jomberts namn.

Att se bortom arkivmaterialets rubricering och placering. Jomberts brev

Arkivmaterialets rubricering och placering kan påverka arkivbesökarens tolkning i minst lika stor utsträckning som dess organisation. För mig blev detta tydligt när jag gick igenom de dokument som bevarats från Jomberts professionella verksamhet. Jag kom då över ett brev adresserat till bokhandelsministern. Ministerns namn var ospecificerat och brevet odaterat. Arkivarierna hade dock placerat brevet i en volym rubricerad ”bokhandeln under Mr. de Malesherbes”.⁵⁹ Chrétien de Lamoignon de Malesherbes tillträdde posten som bokhandelsminister i december 1750.⁶⁰ Placeringen av dokumentet signalerade därmed det implicita antagandet att brevet skulle ha författats någon gång efter detta datum. Detta blev därför min allra första tolkning. Mot bakgrund av vad jag visste om maurinernas projekt lade jag dock snart märke till att brevet innehåll tydde på att det tillkommit mycket tidigare än så.

Jombert beskriver arbetet med en ”ordbok över matematik, fysik och alla relaterade vetenskaper och konster”, baserat på Wolffs matematiska lexikon, men ”som rättare sagt är ett universellt uppslagsverk”.⁶¹ Författarna omtalas upprepade gånger i plural men nämns aldrig vid namn. Jombert betonar dock att han erhållit licensen för projektet ”för tre år sedan”, och att ”författarna nu jobbat i nära tre år med att samla ihop allt nödvändigt material för att kunna utföra detta omfattande projekt”.⁶² Jombert räknar även upp en rad verk, däribland Wolffs kurs i matematik, som han låtit översätta med avsikten att inkludera deras innehåll i uppslagsverket. Licensen för samtliga av dessa verk, inklusive Wolffs lexikon, utfärdades 1743.⁶³ Brevet måste följaktligen ha skrivits någon gång under 1746. Jombert riktar sig alltså till Henri-François d’Agusseau, bokhandelsminister mellan 1729 och 1750, och han tycks beskriva maurinernas arbete.

Jombert förklarar sedan att han ”till sin förfäran fått reda på att några av hans kollegor inte bara precis beviljats licens för en ordbok i samma stil som hans egen, trots att den från början inte skulle bli något mer än en enkel översättning av Chambers encyklopedi, men att samma bokhandlare också blivit varse om hans projekt och vill motsätta sig publiceringen av hans prospekt”.⁶⁴ Jombert tycks beskriva en konkurrenssituation med den tidiga Encyklopedin.

Diderot och d’Alemberts *Encyclopédie* började ursprungligen som en översättning av Ephraim Chambers *Cyclopaedia, or universal dictionary*

of arts and sciences (1728). Den ansvarige bokhandlaren André François Le Breton erhöill den första licensen i februari 1745. Efter upprepade meningsskiljaktigheter med de två ursprungliga översättarna lades projektet ner i augusti samma år och licensen drogs tillbaka. Två månader senare lierade sig Le Breton med bokhandlarna Briasson, David och Durand för att fortsätta projektet tillsammans. Runt årsskiftet hyrde man in matematikern och akademikern Abbé Gua de Malves som ansvarig redaktör, d’Alembert som kontrollant av det vetenskapliga innehållet och så småningom också Diderot som översättare. En ny licens beviljades i januari 1746, men nu för ett märkbart förändrat projekt. Man skulle inte längre bara översätta Chambers *Cyclopaedia* utan även John Harris *Lexicon Technicum, or an universal English dictionary of arts and sciences* (1704). Man avsåg även utöka innehållet med en ospecificerad mängd ”övrig litteratur”.⁶⁵ Detta tycks vara den händelseutveckling Jombert refererar till. Han oroar sig för de förändringar som hans kollegor planerar att genomföra – inte vad de redan genomfört. Hade brevet författats i december 1750 eller i början på 1751 hade Encyklopedins omtalade prospekt redan cirkulerat sedan oktober och dess första volym varit på väg in i tryckpressen.⁶⁶

Jombert ber att ministern ska föreskriva gränser för konkurrenternas planerade tillägg av övrig litteratur. Han misstänker nämligen att de kommer behöva använda sig av de verk som han själv säljer, vilket hotar både hans encyklopediprojekt och hans allmänna verksamhet. Jombert påpekar samtidigt att han är mycket bättre rustad att utföra det storskaliga vetenskapsprojekt som det är fråga om, i och med att hans ”bokhandel inte innehåller annat än böcker om matematik, vetenskaper och konster”.⁶⁷

Tyvärre finns inget svar bevarat från d’Agusseau. Med facit i hand kan man dock dra slutsatsen att Jombert knappast fick den respons han hade hoppats på. Maurinernas utkast tycks ha övergivits redan under 1747. År 1753 publicerade sedan Jombert en mindre ordbok i matematik och fysik, vilken av titeln och innehållet att döma var en vidareutveckling av maurinernas projekt, omarbetat och påtagligt reducerat av maringenjören Alexandre Saverien.⁶⁸ Medan munkarnas utkast innehåller mer än fyrahundra artiklar mellan A–ALL, har Saveriens ordbok endast femtioen. Trettioen av dessa är översatta från Wolff, varav alla utom en också återfinns i maurinernas manuskript.⁶⁹ Vid tidpunkten för brevet till d’Agusseau arbetade munkarna sålunda på ett långt mer omfattande vetenskapslexikon, vars ambitioner – i enlighet med Jomberts egna ord – var jämförbara med samtidens universella uppslagsverk och ”i samma stil” som den tidiga Encyklopedin.

Transformering av projektet skulle kunna förklaras som en kommersiell strategi från Jomberts sida. I takt med publiceringen av Diderot och d’Alemberts *Encyclopédie* valde allt fler redaktörer att satsa på mer begränsade ordboksformat för att på så vis kunna konkurrera om de mindre

välbeställda eller specialiserade läsarna.⁷⁰ Maurinerna slutade dock inte arbeta med en universell vetenskapsencyklopedi. Från 1748 och framåt var manuskripten förvisso inte längre baserade på Wolff, men till skillnad från Jombert valde man att markant utöka projektets innehåll och omfång. Detta är dock en annan historia.

Utan kännedom om maurinernas projekt hade det varit lätt att godta arkivariernas indirekta datering av Jomberts brev till årsskiftet 1750–1751. Bokhistoriker specialiserade på Jombert har till exempel tidigare antagit att brevet beskriver Saveriens projekt. Med tanke på tidpunkten och det begränsade omfånget på Saveriens publikation har man inte tagit Jomberts påstående om en ömsesidig konkurrenssituation med Encyklopedin på allvar. Bokhandlaren förhoppning om att d’Agusseau skulle ha kunnat inskränka upplysningsfilosofernas mastodontprojekt – bara månader från publicering – har snarare tolkats som en retorisk strategi.⁷¹ Men 1746 hade Encyklopedin ännu inte blivit ”Diderot och d’Alemberts *Encyclopédie*”. Den hade ännu inte blivit ett gigantiskt företag med nära tvåhundra medarbetare, eller upplysningsfilosofernas *machine de guerre* mot vidskepelse och dogmatism. Den hade ännu inte försetts med sitt programmatiska förord eller rationella översikt av kunskapsområdenas inbördes relationer. Vid 1746 var Encyklopedin fortfarande en utökad översättning av ett utländskt vetenskapslexikon, vilket – till skillnad från de existerande universella vetenskapslexikonerna på den franska marknaden – dels placerade matematiken och den nya experimentella fysiken i centrum, dels intresserade sig för samtidens många hantverksyrken och industrier och hade för avsikt att illustrera dem med bilder.⁷² Detsamma kunde sägas om maurinernas projekt. Fallet med Jomberts brev exemplifierar på så vis inte bara hur arkivaliers placeringar kan påverka forskarens uppfattning, utan även hur beaktandet av nytt material ständigt utmanar och möjliggör nya tolkningar.

Avslutning: Mot det digitala arkivet

Denna forskarberättelse har med sina exempel velat illustrera olika aspekter av arkivets ordnande praktiker och dess konsekvenser för forskarens tolkningar, och i förlängningen produktionen av historisk kunskap. Det bör emellertid betonas att den miljö som i detta fall exemplifierat ”arkivet” varit det franska nationalbibliotekets manuskriptavdelning, vars praktiker avviker en hel del från exempelvis Archives nationales, som vare sig binder sitt material i volymer eller använder samma organisations- eller katalogiseringssystem. Poängen har därför inte varit att generalisera runt arkivets praktiker, utan snarare att påminna om betydelsen av att i varje enskilt fall reflektera över arkiverandets påverkan på det specifika materialet – vad detta än må vara och på vilken plats det än må ha lagrats och hanterats. Poängen har även varit att visa hur lätt arkivet faktiskt kan bli osynligt

eller glömmas bort – till och med när vi sitter mitt i det. Mot denna bakgrund är det relevant att fråga sig vad som händer i det digitala arkivet.

I skrivande stund pågår världen över omfattande digitaliseringsprojekt av biblioteks och arkivs handskrifter. På det franska nationalbiblioteket började man skanna dokument under 1990-talet och har sedan dess utarbetat program för vilka manuskript som tillåts genomgå processen under nuvarande tekniska förutsättningar.⁷³ Digitaliseringen förändrar dramatiskt utgångsläget och möjligheterna för historisk forskning i och med att material som dessförinnan bara kunnat konsulteras på ett ställe blir åtkomligt från vilken dator som helst. Men vad händer med blicken när texter frigörs, inte bara från sin materialitet, men också från de fysiska miljöer som organiserat och klassificerat dem?

”På Internet finns inte längre några *lieux de mémoire*, där finns bara adresser”,⁷⁴ skriver Wolfgang Ernst. Om jag hade kommit över Jomberts brev via en länk i ett internetarkiv, utan vetskap om att det rent fysiskt låg placerat i en volym märkt ”bokhandeln under Malesherbes”, hade min (liksom andras) läsning och tolkning troligen aldrig påverkats av den implicita dateringen 1750–1751. På detta vis kan digitaliseringen utmana och upplösa det klassiska arkivets placeringar och medföljande antaganden. Men skulle jag ha uppmärksammat att maurinernas encyklopedi-manuskript redigerats om jag aldrig fått hålla de hårda pärmvolymerna i mina händer, eller om mina fingrar aldrig fått röra vid kollagen? Hade jag lagt märke till bläckets nyanser och papprets svagt skiftande färger – alla dessa små, små ledtrådar som gjorde att jag började läsa dessa texter som materiella artefakter och inte bara som medium för idéer? Och framför allt: hade jag kommit på tanken att studera manuskriptens praktiska hanteringshistoria om jag inte suttit i den fysiska miljö som lagrat dem i över tvåhundra år? Hade min blick på texten utvecklats på samma sätt om jag skrollat mig igenom en PDF-fil hundratals mil bort? Hade arkivet blivit än mer osynligt?

Det digitala arkivet upplöser måhända det klassiska arkivets placeringar, men inte alla dess ordnande operationer. Även i ett digitalt format utgör arkivpersonalens klassificeringar materialets sökord, och deras ingrepp i den fysiska texten reproduceras. Ett digitalt format skulle i teorin göra det möjligt att plocka isär dessa redigeringar och skapa nya ordningar – men det krävs förstås att man inte slutar att beakta texters fördigitala historia. Även om digitala arkiv och digitaliserade texter så småningom skulle ersätta det fysiska arkivet och dess handskrifter så är och förblir de senare de förras underlag. Det klassiska handskriftsarkivets epok går måhända mot ett slags slut,⁷⁵ men kännedomen om dess praktiska förfaranden kommer aldrig upphöra att vara av vikt så länge konsekvenserna av dess organisation, redigering, rubricering och klassificering finns kvar i texterna själva.

Summary

Exploring the silent fate of manuscripts. The role of the archive in the production of historical knowledge. By Linn Holmberg. The archive is not only a place where texts are gathered, organized and made available. It is also a place where texts are defined and changed and where information disappears. Insufficient knowledge about documents' context of production easily results in misleading labels, dating and storage locations. These choices affect which manuscripts are found by researchers, how they are interpreted and valued, whether or not they are used, and in the end, what histories are told. In this article, these aspects are illustrated through the study of an unrealized encyclopedic project, executed by Benedictine monks in mid-eighteenth-century Paris, parallel in time to the *Encyclopédie* of Diderot and d'Alembert. The preserved manuscripts of the Benedictine project were brought to the *Bibliothèque nationale de France* (BnF) in the 1790s, where they were subjected to extensive rearrangement during the nineteenth century. Since then, the few researchers who have noticed the manuscripts' existence have disregarded them as "strange", without considering the role of the archive in their alteration. Similarly, the misleading placement (and implicit erroneous dating) of a letter, elucidating the history of the Benedictine project, has brought previous researchers to assume that it referred to another enterprise. The article illustrates the importance of always questioning the current form, classification, dating and placement of archive documents. It is also a reminder of how easily the archive can become invisible to us, even when we are sitting in the middle of it.

Noter

1. Michel-Rolph Trouillot: *Silencing the past. Power and production of history* (Boston, 1995), 25–28.

2. Ibid., 26. "Silence enters the process of historical production at four crucial moments: the moment of fact creation (the making of *sources*); the moment of fact assembly (the making of the *archives*); the moment of fact retrieval (the making of *narratives*); and the moment of retrospective significance (the making of *history* in the final instance)."

3. Jag kommer i denna artikel använda begreppet "handskriftsarkiv" (eller endast "arkiv") med referens till organiserade samlingar av handskrifter, oavsett om dessa i dagligt tal omnämns som arkiv eller biblioteks manuskriptavdelningar.

4. Detta material studeras i min pågående

avhandling i idéhistoria, "The Maurists' universal dictionary of arts, crafts and sciences. A monastic reflection of the French Enlightenment" (preliminär titel), Umeå universitet (disputation planerad till våren 2014).

5. Se t.ex. Richard Yeo: *Encyclopedic visions. Scientific dictionaries and Enlightenment culture* (Cambridge, 2001); Marie Leca-Tsiomis: *Écrire l'Encycloédie. Diderot. De l'usage de dictionnaires à la grammaire philosophique* (Oxford, 1999); Isabelle Turcan (red.): *Quand le dictionnaire de Trévoux rayonne sur l'Europe des Lumières* (Paris, 2009); Frank A. Kafker (red.): *Notable encyclopedias of the seventeenth and eighteenth centuries. Nine predecessors of the Encyclopédie* (Oxford, 1981); Pierre Rétat: "L'âge des dictionnaires", i Roger Chartier & Henri-Jean Martin (red.): *Histoire de l'édition*

française. *Le livre triomphant 1660–1830* (Paris, 1990), 232–245.

6. Yeo: *Encyclopedic visions*, 16–25; Bernard Quemada: *Les dictionnaires du français moderne 1539–1863* (Paris, 1967), 37f, 76–101, 157–191.

7. Richard Yeo: "Classifying the sciences", i *The Cambridge history of science. Eighteenth-century sciences* (Cambridge, 2003), 241–243.

8. Leca-Tsiomis: *Écrire l'Encyclopédie*, 1–11, 17–109.

9. *Ibid.*, 17–109; Isabelle Turcan: "La réception du dictionnaire de Trévoux du XVIIIe au XXe siècle", i Turcan (red.): *Quand le dictionnaire de Trévoux*, 155–163.

10. Daniel-Odon Hurel: "The Benedictines of the Congregation of Saint-Maur and the Church fathers", i Irena Backus (red.): *The reception of the Church fathers in the west. From the carolingians to the maurists*. vol. 2. (Boston/Leiden, 1997), 1007–1031; Pierre Gasnault: *L'érudition mauriste à Saint-Germain-des-Prés* (Paris, 1999), 13–32.

11. Madeleine Laurain: "Les travaux d'érudition des mauristes. Origine et évolution", i *Mémorial du XIVe centenaire de l'abbaye de Saint-Germain-des-Prés* (Paris, 1959), 231–271; Blandine Barret-Kriegel: *Les académies de l'histoire* (Paris, 1988), 41–140; David Knowles: *Great historical enterprises* (New York, 1963), 35–62; Peter Burke: *A social history of knowledge. From Gutenberg to Diderot* (Cambridge, 2008), 43, 47, 49.

12. Edmond Martène: *Histoire de la Congrégation de Saint-Maur*, Gaston Charvin (red.) (Paris, 1954), vol. 9, 342. "Les mêmes auteurs travaillent actuellement à un dictionnaire universel des arts mécaniques et libéraux, des métiers et de toutes les sciences qui y ont quelque rapport."

13. John Lough: *The Encyclopédie* (Genève, 1989), 19–20.

14. Verket finns inte registrerat i någon av katalogerna över maurinernas publikationer. Se René-Prospér Tassin: *Histoire littéraire de la Congrégation de Saint-Maur* (Paris, 1770; repr. New Jersey, 1965); Charles de Lama: *Bibliothèque des écrivains de la Congrégation de Saint-Maur* (Genève, 1971); Ursmer Berlière, Dom Antoine Dubourg & A.M.P Ingold (red.): *Nouveau supplément à l'Histoire Littéraire de la Congregation de Saint-Maur* (Paris, 1908–1932).

15. Bibliothèque nationale de France (BnF).

Fonds français (Fr.). Manuscrits (Mss), 18816–18817: "Annales de l'Abbaye de Saint-Germain-des-Prés" täcker exempelvis endast åren fram till 1743.

16. Detta konstateras även av Gaston Charvin: "Avant-propos", i Martène: *Histoire de la Congrégation de Saint-Maur*, vol. 9, iii–iv.

17. Yves Chaussy: *Les bénédictins de Saint-Maur* (Paris, 1989), vol. 1, 193. "On voit par ce simple aperçu la place considerable, pour ne pas dire exclusive, tenue dans la liste par les ouvrages historiques [...] dont beaucoup ne devaient d'ailleurs pas voir le jour".

18. Daniel-Odon Hurel: "L'historiographie de la Congrégation de Saint-Maur aux XIXe-XXe siècles. Bilan et perspectives de recherche", *Revue Mabillon* 13 (2002), 7–23.

19. Generella omnämningen och uppräknanden av verk kan bland annat ses i R. Lemoine: "L'enseignement scientifique dans les collèges bénédictins", i R. Taton (red.): *Enseignement et diffusion des sciences en France au XVIIIe siècle* (Paris, 1964), 101–123; Daniel-Odon Hurel: "Les Bénédictins de la Congrégation de Saint-Maur et les sociétés savants en France au XVIIIe siècle", i Daniel-Odon Hurel & Gérard Laudin (red.): *Académies et sociétés savants en Europe 1650–1800* (Paris, 2000), 463–490. Enskilda verk och benediktinska författare har främst behandlats av historiker som inte haft något större intresse för kongregationen i sig. Se t.ex. studien om Dom Louis Emmanuel Renier i Marie Jacob: *La quadrature du cercle. Un problème à la mesure des Lumières* (Paris, 2006), 207–208, 535, 543; samt Ch. de Robillard de Beaurepaire: *Extraits d'un manuscrit de Dom Gourdin* (Paris, 1867), 7f.

20. Gasnault: *L'érudition mauriste à Saint-Germain-des-Prés*, 15, 33.

21. Micheline Meillassoux-Le Cerf: *Dom Pernety et les Illuminés d'Avignon, suivi de la transcription intégrale de la Sainte parole* (Milano, 1992), 147–231.

22. Förutom Meillassoux-Le Cerf, se t.ex. Joanny Bricaud: *Les Illuminés d'Avignon, étude sur Dom Pernety et son groupe* (Paris, 1927; nytryck 1995); Robert Amadou: "Pernety" och "Les Illuminés d'Avignon" i Daniel Ligou (red.): *Dictionnaire universel de la franc-maçonnerie* (Paris, 1998); Marc de Vissac: "Dom Pernety et les Illuminés

d'Avignon", i *Mémoires de l'Académie du Vaucluse* (Avignon, 1922).

23. Se t.ex. Chaussy: *Les bénédictins de Saint-Maur*, vol. 1, 212.

24. Se t.ex. Bricaud: *Les Illuminés d'Avignon*, 7. "C'était une véritable dispersion en attendant d'avoir trouvé sa voie."

25. BnF. Fr. Mss. 16979–16984: "Matériaux pour un dictionnaire des arts et sciences, par dom Antoine-Joseph Pernety".

26. BnF. Fr. Mss. 16979: "Agriculture"; 16980: "Histoire naturelle, arts mécaniques, métiers divers"; 16981: "Histoire naturelle"; 16982: "Début d'un dictionnaire de mathématique et physique, d'arts et métiers, etc."; 16983: "Medicine"; 16984: "Tables".

27. BnF. Fr. Mss. 16980–16981.

28. Wolfgang Ernst: *Sorlet från arkiven. Ordning ur oordning*, sv. övers. Tommy Andersson (Munkedal, 2008 [2002]), 49.

29. Alfred Franklin: *Les anciennes bibliothèques de Paris* (Paris, 1867), vol. 1, 124.

30. Léopold Delisle: *Le cabinet des manuscrits de la bibliothèque nationale* (Paris, 1874), vol. 2, 51. "[...] une masse énorme de papier de tout genre, et notamment de documents qui servaient aux travaux des Bénédictins tels que correspondances, recueils de notes et copies de pièces".

31. BnF. Nouvelles acquisitions françaises (NaF). Ms. 5788: "Catalogue du Résidu des manuscrits de l'abbaye de Saint-Germain-des-Prés". På framsidan: "Rédigé d'après les feuilles détachées qui en ont accompagné l'envoi."

32. BnF. NaF. Ms. 5788, fol. 48^r. "Dom Pernetti: Matériaux pour un Dictionnaire des arts & sciences. 2 portef. in-fol. cotés 457, 455."

33. Min avhandling innehåller en utförlig handstilsanalys av manuskriptmaterialet.

34. Se t.ex. Gasnault: *L'érudition mauriste à Saint-Germain-des-Prés*, 125f.

35. Marie-Françoise Damongeot: "D'un catalogue à l'autre. Les Mauristes, de la Bibliothèque du roi à la Bibliothèque nationale", i Daniel-Odon Hurel (red.): *Érudition et commerce épistolaire. Jean Mabillon et la tradition monastique* (Paris, 2003), 210.

36. BnF. NaF. Ms. 5782: "Catalogue des manuscrits du résidu Saint-Germain, tome IV, Paquets 121–170", fol. 366^r

37. "Estampilles", i Marie-Pierre Lafitte & Jacqueline Sclafér (red.): *Catalogue général des manuscrits latins n°s 8823 à 8921* (Paris, 1997), xxi.

38. Damongeot: "D'un catalogue à l'autre", 210.

39. Denna slutsats fick stöd från Marie-Françoise Damongeot och Marie-Pierre Lafitte, konservatorer på BnF:s manuskriptavdelning, vilka hade vänligheten att undersöka manuskriptvolymerna tillsammans med mig i november 2010.

40. BnF. Fr. Ms. 16980: 39^r, 45^r, 59^r, 92^r, 101^r, 124^r, 125^r, 171^r, 176^r, 214^r, 226^r, 237^r, 239^r, 248^r, 254^r.

41. BnF. Fr. Ms. 16981: 1^r, 25^r, 52^r, 67^r, 69^r, 101^r–103^r, 117^r, 163^r–165^r, 167^r, 171^r–172^r, 178^r, 180^r, 182^r, 183^r–184^r, 186^r–187^r, 201^r, 209^r–210^r, 243^r, 247^r, 249^r

42. Se t.ex. BnF. Ms. Fr. 16980: (april 1750) 27^r; (augusti 1750) 64^r, (maj 1750), 167^r; (januari 1751) 197^r; (augusti 1750) 181^r; (januari 1750) 264^r; (januari 1750) 265^r.

43. Se t.ex. BnF. Ms. Fr. 16980: 7^r, 12^r, 19^r, 25^r, 28^r, 40^r, 45^r, 49^r, 57^r, 59^r, 129^r, 146^r, 162^r, 201^r, 251^r, 262^r; BnF. Ms. Fr. 16981: 4^r, 7^r, 8^r, 10^r, 12^r, 16^r, 19^r, 24^r, 35^r, 39^r, 48^r, 67^r, 86^r, 96^r, 106^r, 166^r, 197^r

44. Micheline Meillassoux-Le Cerf: "Dom Pernety et son milieu (1716–1796). Contribution à l'histoire de la sensibilité et des idées à la seconde moitié du XVIIIème siècle", Université Paris-IV Sorbonne, 1988, 45. "Non signés, non datés, ces documents ont été attribués à Pernety et, de fait, il est tout à fait certain que c'est lui qui a écrit à la main et collé sur les feuilles brochées [...], ces fragments d'articles classés en ordre alphabétique".

45. *Ibid.*, 46. "Presque tous les articles ont été écrits à la main directement sur les feuilles du livre. Dans les deux autres [...], l'auteur a alterné les article écrits directement avec d'autres rédigés à part puis collés".

46. Jacques Proust: *L'Encyclopédie* (Paris, 1965), 45. "Le département des Manuscrits de la Bibliothèque nationale conserve un étrange document non daté mais qui ne semble pas postérieur à la publication des premiers volumes de l'Encyclopédie. Ce sont, sur des feuillets volants collés ensuite sur des feuilles brochées, des articles assez courts sur les arts et métiers. Ces articles sont documentés aux meilleures sources [...] et des espères de 'planches' en donnent l'illustration. [...] Articles et dessins ont visiblement le même auteur [...]: c'est dom Antoine Joseph Pernetty, bénédictin".

47. Wallace Kirsop: "Les mécanismes éditoriaux", i Roger Chartier & Henri-Jean Martin (red.): *Histoire de l'édition française*, 19–22.

48. Ibid., 19–20; Henri-Jean Martin: "Les bénédictins, leurs libraires et le pouvoir. Notes sur le financement de la recherche au temps de Mabillon et de Montfaucon", i *Mémorial du XIVe centenaire de l'abbaye de Saint-Germain-des-Prés* (Paris, 1759), 283–287.

49. Martène: *Histoire de la Congrégation de Saint-Maur*, 342.

50. Christian Wolff: *Cours de mathématique, qui contient toutes les parties de cette science, mises à la portée des commençans [...] traduit en français & augmenté considérablement par D. *** de la Congrégation de Saint-Maur [...] chez Charles-Antoine Jombert, libraire du Roy pour l'artillerie & le génie*, 3 vol. in-8 (Paris, 1747).

51. *France Littéraire, ou almanach des beaux arts contenant les noms et les ouvrages des gens des lettres, des savants et des artistes célèbres qui vivent actuellement en France* (Paris, 1756), 35.

52. Catherine Bousquet-Bredouiller: "Charles-Antoine Jombert (1712-1784). Un libraire entre sciences et arts", i *Bulletin du bibliophile*, 2(1997), 299.

53. Licensen finns tryckt i Wolff: *Cours de mathématique*, vol. 2, 358–360. Jombert förtydligar att det är den senaste utgåvan (1734) av Wolffs lexikon som avses i Guillaume Le Blond: *Éléments de la guerre des sièges* (Paris, 1743), xii–xii.

54. Se t.ex. Le Blond: *Éléments de la guerre des sièges*, xii–xii.

55. Se bokannons i Jacques Ozanam: *Les éléments d'Euclide* (Paris, 1746), 528. "Nouveau Dictionnaire de Mathématique et de Physique et de toutes les parties qui en dépendent; où l'on donne l'origine, les progrès et les principes des sciences et la méthode d'en acquérir en peu de temps une connoissance assez étendue pour en raisonner exactement, et en faire une juste application. [...] Traduit de l'Allemand de M. Wolffius et augmenté considérablement [...] avec beaucoup de figures".

56. BnF. Fr. Ms. 16982, onummerad framside: "Dictionnaire de mathématique, de physique, des arts et des métiers". För datering, se fols. 3, 61, 71.

57. Min avhandling innehåller en detalje-

rad jämförelse mellan maurinernas utkast och Wolffs lexikon.

58. Se Christian Wolff: *Vollständiges Mathematisches Lexicon Darinnen alle Kunst-Wörter und Sachen, Welche In der erwehenden und ausübenden Mathesi vorzukommen pflegen, deutlich erkläret; Überall aber Zur Historie der Mathematischen Wissenschaften dienliche Nachrichten eingestreuet Und die besten und auserlesensten Schrifften, welche jede Materie gründlich abgehandelt angeführet; Ferner auch Die Mund- und Redens-Arten derer Marckscheider auch hieher gehöriger Künstler und Handwercker beschrieben; Und endlich alles zum Nutzen so wohl gelehrter als unangelehrter Liebhaber der vortreflichen Mathematick eingerichtet worden* (Leipzig, 1734).

59. BnF. NaF. Ms. 3347: "La librairie sous Mr. de Malesherbes".

60. Pierre Grosclaude: *Malesherbes, témion et interprète de son temps* (Paris, 1961), 102–103.

61. BnF. NaF. Ms. 3347, fol. 199r: "Requête au Chancelier de Charles-Antoine Jombert, libraire de l'artillerie et du génie, relative à la concurrence que lui créent les traducteurs de Chambers". "Dictionnaire sur les mathématiques, la physique et toutes les sciences et arts qui en dépendent et qui à proprement parler est un Dictionnaire Universel"; "Le Dictionnaire de mathématique et des arts qui y ont rapport par le célèbre M. Wolffius, traduit de l'allemand, ouvrage excellent dont on a suivi le plan et la méthode, et qui sert de base et de fondement à celui-ci".

62. BnF. NaF. Ms. 3347, fol. 199r: "[les] auteurs qui travaillaient depuis près de trois ans à rassembler tous les matériaux nécessaires pour remplir ce vaste projet".

63. Se Wolff: *Cours de mathématique*, vol. 2, 358–360.

64. BnF. NaF. Ms. 3347, fol. 199r: "Le suppliant a le chagrin de voir que non seulement quelqu'uns de ses confrères viennent d'obtenir un privilège pour un Dictionnaire au peu près dans le même goût que le sien, quoiqu'il ne dût être d'abord qu'une simple traduction de l'Encyclopédie de Chambers, mais encore que ces mêmes libraires ayans eu avis de son projet veulent s'opposer à la publication de son prospectus".

65. Lough: *The Encyclopédie*, 14; Alain Pons: "Chronologie", i *Encyclopédie ou dic-*

tionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers. Textes choisis et présentés par Alain Pons (Paris, 1986), 7.

66. Lough: *The Encyclopédie*, 19–20.

67. BnF. NaF. Ms. 3347, fol. 200r: "Le suppliant est d'autant mieux fondé dans sa demande que tout son fonds ne consiste qu'en livres de mathématiques, de sciences et d'arts".

68. Alexandre Saverien: *Dictionnaire universel de mathématique et de physique, où l'on traite de l'origine, du progrès de ces deux sciences et des arts qui en dépendent et des diverses révolutions qui leur sont arrivées jusqu'à notre temps, avec l'explication de leur principes et l'analyse des sentiments des plus célèbres auteurs sur chaque matière* (Paris, 1753).

69. Likheter och skillnader mellan maurinernas utkast och Saveriens ordbok behandlas utförligt i min avhandling.

70. Rétat: "L'âge des dictionnaires", 232.

71. Jomberts brev har tidigare transkriberats och kommenterats av bokhistorikern Greta Kaucher: *Les Jombert. Une famille de libraires parisiens dans l'Europe des lumières*

(1680–1824) (kommande publicering, Paris, 2014). Jag och Kaucher möttes flera gånger under 2011–2012 för att diskutera Jomberts brev. Kaucher hade initialt antagit att det berörde Saveriens verk och att det skrivits runt 1750–1751. Efter våra samtal kom hon dock att ändra dateringen till 1746 och påtalar nu möjligheten att brevet berör maurinernas projekt.

72. Lough: *The Encyclopédie*, 13–20; Louis-Philippe May: "Documents nouveaux sur l'Encyclopédie", i *Revue de synthèse*, 1 (1938), 5–30; Irène Passeron: "Quelle(s) édition(s) de la Cyclopaedia les encyclopédistes ont-ils utilisée(s)?", i *Recherches sur Diderot et sur l'Encyclopédie*, 40–41 (2006), <http://rde.revues.org/index4342.html>.

73. Se t.ex. Charlotte Denoël: "La numérisation des manuscrits médiévaux à la Bibliothèque Nationale de France. Programmes et états des pratiques", i Fabienne Henryot (red.): *L'historien face au manuscrit. Du parchemin à la bibliothèque numérique* (Louvain, 2012), 333–341.

74. Ernst: *Sorlet från arkiven*, 92.

75. Thomas Götselius: "Åter till arkivet", i Ernst: *Sorlet från arkiven*, 8.